

המעברות ברחובות

במהלך שנת 1950 הוחל בתכנון ובהקמת מעברות ברחבי הארץ. בדו"ח של הסוכנות היהודית מתאריך 19.12.1950 נמסר כי במעברת רחובות הוקמו 250 יחידות דיור, מתוך 400 מתוכננות, ובמעברת זרנוגה הוקמו 150 יחידות דיור על פי התכנון.¹ האכלוס היה בקצב איטי יותר ועד לתאריך 19.12.1950 נקלטו במעברת רחובות 195 משפחות, ובמעברת זרנוגה נקלטו 6 משפחות בלבד. עם התגברות גלי העלייה, גבר קצב הקמת יחידות הדיור ואכלוסן. דו"ח מתאריך 1.8.1951 מציין כי במעברת רחובות הוקמו 700 יחידות דיור, ובהן מתגוררות 680 משפחות ו- 130 בודדים. במעברת זרנוגה א' הוקמו 300 יחידות דיור ובהן מתגוררות 300 משפחות.² במעברת זרנוגה ב' הוקמו 300 יחידות דיור ובהן מתגוררות 178 משפחות ו- 25 בודדים. במחצית הראשונה של שנת 1951 הוקמה מעברה נוספת בשטחו של הבסיס אשר שימש את חטיבת גבעתי, ונקראה בשם "רמה", על שם המחנה של מפקדת החטיבה.³

מיקומן של המעברות

מעברת רחובות מוקמה מצפון ל"דרך יבנה", באזור תחנת מכבי האש.

מעברות זרנוגה (א', ב' ו- ג') מוקמו בצמוד לכפר זרנוגה, כפר ערבי שניטש ע"י יושביו במהלך מלחמת העצמאות, ועולים חדשים מאירופה שהגיעו לארץ במהלך השנים 1948 – 1949 התיישבו במקום והקימו כפר חקלאי שתיפקד ככפר עצמאי, עד לסיפוחו לשטחה של העיר רחובות. היום נמצאת במקום השכונה קריית משה.

מעברת רמה נמצאת במזרחה של שכונת אושיות על שטח המחנה של מפקדת חטיבת גבעתי.

מעברת רחובות

לאור ההחלטה על הגדלת העלייה מעירק בתחילת שנת 1951, היה צורך בהרחבה מהירה של המעברות ולהעמדת יחידות דיור בכמות גדולה ובמהירות.⁴ אחת המעברות שהורחבה במהלך זה היתה מעברת רחובות. מחוסר זמן לבדיקה ולתכנון נבנתה מעברת רחובות א' במיקום טופוגרפי בעייתי. עדות לכך אנו מוצאים בפרוטוקול של מועצת עיריית רחובות. בתאריך 2.9.1951 התקיים דיון במועצת העיר רחובות, ואחת ההחלטות שהתקבלו היתה: "לפנות באופן דחוף אל מחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית ולדרוש העתקת המעברה בעוד מועד למקום יותר גבוה". הסוכנות היהודית אכן קיבלה את ההתרעה, אך לא היה סיפק בידם לבצע את העברת המעברה בזמן. באותו החורף, בחודש דצמבר ירדו גשמים עזים בכל רחבי הארץ, שטפו והציפו את האוהלים והבדונים במעברות וביניהן את מעברת רחובות. מעברת רחובות א' סבלה יותר מכל שאר המעברות בסביבה. הצבא, ארגוני הנשים ותנועות הנוער התגייסו לפינוי תושבי המעברה ולמציאת קורת גג למשפחות על ילדיהן, אם במוסדות ציבור, אם במחנות צבא או בבתיהם של אנשים פרטיים. בתאריך 20.12.1951 ראש עיריית רחובות מר בן ציון הורביץ מסר דיווח למועצת העיר - "על המצב במעברות רחובות וזרנוגה בימי השטפון האחרונים. מעלה על נס את עבודת הצבא, ארגוני הנשים וכל אלה שנענו לקריאת העיריה ועסקו בעבודות פינוי והצלה. כן מסר פרטים על האמצעים שאחזה העיריה לשם הכנת מקומות ריכוז בשביל הילדים המפונים".

¹ פרק זה מבוסס על חומרים מהארכיון לתולדות רחובות ומהארכיון הציוני בירושלים. כל הדוחות של מספרי המשפחות ויחידות הדיור במעברות השונות שיצוינו להלן הם של הסוכנות היהודית.

² ארבעה סוגים של יחידות הדיור היו: אוהל, בודן, פח ועץ. במעברות ברחובות (לפחות בשלב זה) הוקמו אוהלים.

³ במזכר פנימי בעיריית רחובות מורה ראש העיר בן-ציון הורביץ למנהל מחלקת המסים להתחיל לגבות מתושבי מחנה "רמה" את כל המסים העירוניים החל מתאריך 1.4.1951.

⁴ ראה/י לעיל בפרק הקודם.

באוגוסט 1951 הקונגרס הציוני ה-23 נתכנס לראשונה בירושלים, והרב משה פינץ, הרב הראשי ליהודי קובה, הגיע לקונגרס כנציג יהודי קובה. הוא ביקר את בנותיו שעלו עם משפחותיהן מטורקיה והתגוררו במעברת רחובות, ולאחר שראה את תנאי המחיה באוהלים, הוא פנה לארגון "בני ברית" בקובה, וביקש מהם תרומה לבניית צריפים על מנת לשכן בהם חלק מדיירי האוהלים במעברה. ארגון "בני ברית" אכן תרם את הכסף ואנשי הקהילה בקובה רכשו 21 צריפים ושלחו אותם דרך הים לרחובות. הרב משה פינץ פנה לעיריית רחובות וביקש שיקצו מגרש להעמדת הצריפים, העיריה פנתה לקרן הקיימת אשר נענתה לבקשה והעמידה מגרש רחב ידיים להקמת הצריפים.⁵ אלה הוקמו מדרום לרחוב עמוס דניאלי, בין הרחובות קנדלר ובורגין, ליד שכונת אפרים במערב העיר, וחלק מדיירי המעברה זכו ב"מעונות פאר" כאשר בכל צריף שוכנו 2 משפחות.⁶

לאחר אירועי חורף 1951 הוחלט בסוכנות היהודית להחליף את האוהלים בצריפי עץ. בבדיקת השטח של מעברת רחובות א' על ידי ועדה טכנית נמצא כי ניתן להכשיר את השטח להקמת הצריפונים. על סמך החלטה זו נגבה מתושבי המעברה סכום ראשוני על חשבון שכר הדירה בצריפונים. עם תחילת העבודות נתקלו הקבלנים בבעיות טכניות. נשלחה ועדה טכנית נוספת של מהנדסי המחלקה הטכנית של הסוכנות. לאחר בדיקה יסודית החליטה הוועדה שאין כל אפשרות להתאים את השטח להקמת צריפונים מאחר: "שסכנת שטפון תרחף תמיד על המעברה הזו". כתוצאה מכך הוחלט בסוכנות לחסל את מעברת רחובות א', להקים צריפונים, ככל שניתן, במעברות רחובות ב', ג' ו - ד'. 100 משפחות שעבורן אין מקום במעברות הנ"ל: "יקימו עבורן צריפים פיניים בכפר הערבי הנטוש קוביבה הנמצא 1.5 ק"מ דרומה משטח מעברת רחובות על יד אותו הכביש".⁷

עם החלטה זו של הסוכנות, החלה התמרמרות בקרב תושבי המעברה שלא רצו לעבור לקוביבה. גופים מפלגתיים "בחשו" בנעשה במעברה, ותושבי המעברה שבתו והגיעו אף להפגנה מול משרדי הסוכנות בתל-אביב. ק' שבתאי פרסם בתאריך 5.9.1952 מאמר נרחב בעיתון "דבר" תחת הכותרת "שובתי מעברת רחובות", שיצא בעיקר נגד הסוכנות היהודית. להלן עיקרי הטענות של תושבי המעברה, כפי שבאו לידי ביטוי במאמר זה: "הנה לפני שנה לקחו אצלנו כסף להקמת הצריפים במעברה. כל אחד שילם 50 לירה. בבקשה, ראה כתוב כאן: על חשבון צריפים במעברות רחובות? ואמרו לנו: כאן במעברה א' יהיו הצריפים, ועכשיו? היו ועדות מוועדות שונות, אחת אסרה את הבניה במעברה, השניה התירה ואתה רואה את האהלים כיצד הם עומדים? לא כך עמדו לפני כן. עמדו בשורה כחיילים. לפני זמן קצר אמרו לנו: הסירו את האהלים מכאן, כאן יעמדו הצריפים. האהלים יעמדו לפי שעה שם, מרחוק, בצד, עד שייבנו הצריפים. והנה פתאום, לכו לקוביבה. אתה יודע מה בקוביבה? לנו כאן יש תחבורה מסודרת ואחרי שנתיים של סבל כזה נתיישב בקוביבה, שאין בה אלא קשר אחד ביום עם העולם? אחרי ישיבה של שנתיים בעוני ובחוסר נלך לכפר נידח, שאין בו אפילו מים. ואל תאמר לנו: יעשו לכם מים, איננו מאמינים להם, אפילו מילה אחת ויחידה. לא נזוז מכאן. אף אחד לא יזוז". המאמר עצמו רווי באמירות גזעניות על רקע עדתי. כותב שבתאי: "העירקים שליחי הציבור: ראשית כל תוסר טעות יסודית אחת, ההתמרמרות על החלטת הסוכנות להעביר את העולים ממעברה א' למקומות אחרים, רצונם שיקימו להם צריפים במעברה זו דווקא וכל פרשת השביתה אין לשימם לעירקים בלבד. אמנם רובם המכריע של יושבי המעברה בני עדות המזרח הם, אבל יש מיעוט קטן של אשכנזים: רומנים, ומקצת מן המקצת יוצאי פולין. בין עדות המזרח 80% - 90% הם עירקים. העירקים מחו, התמרמרו, אמרו תהלים, נשבעו, שבתו, צמו, אבל

⁵ לימים אוחדו הקרקעות תחת "מנהל מקרקעי ישראל" שקרקע זו בבעלותם עד היום.

⁶ בת אחת של הרב פינץ, חנה צ'צ'ק ומשפחתה עברה לאחד הצריפים בהיותה אשה חולנית ואילו ביתו השניה, אידה חסדאי ומשפחתה, המשיכה להתגורר באוהל במעברה.

⁷ עפ"י דו"ח של גיורא יוספטל מתאריך 7.10.1952 ליו"ר הסוכנות היהודית ברל לוקר. קוביבה - כפר גבירול היום.

עשו זאת על דעתם של כל יושבי המעברה. כי ראשי המתמרמרים על מדיניות הסוכנות בנוגע למעברה בכלל, ובפרט בנוגע להחלטה שלא להקים צריפים על שטח מעברה א' היו דווקא האשכנזים. באסיפות פנימיות של הרומנים נשמעו צלילים הרבה הרבה יותר חריפים מאשר השמיעו "העירקים" ליד בנין הסוכנות בתל-אביב, אלא שהרומנים, ובדומה להם התימנים המעטים, הטריפולטנים והפרסים, זכו ומלאכתם נעשתה על ידי אחרים".

מאמר זה הכה גלים בציבור, וממלא מקום נשיא המדינה מר יוסף שפרינצק כתב מכתב בתאריך 7.9.1952 אל יו"ר הנהלת הסוכנות.⁸ בין שאר הדברים כתב יוסף שפרינצק: קראתי ב"דבר" של יום שישי (ט"ו אלול) את מאמרו של ק' שבתאי... המאמר הדהים אותי – כזאת עוד לא קראתי... המאמר נדפס ב"דבר" מה שמחזק את האמון באמתות הדברים... אני מתאר לרגע את השפעת המאמר אם יתורגם ויפורסם בלשונות של העלונים הנפוצים בקרב עולי הארצות השונות... איך שלא יהיה אין לעבור על מאמרו של ק' שבתאי - לסדר היום. כקורא, כציוני אין לי מנוחה ואינני יכול להרגע לאחר קריאת המאמר הזה".

בתגובה למאמרו של שבתאי אל יו"ר הנהלת הסוכנות ברל לוקר, מפרט גיורא יוספטל, מנהל מחלקת הקליטה, את השתלשלות העניינים ומסכם את מכתבו: "עלינו לזכור שכל הריב עם מעברת רחובות פרץ בגלל 100 משפחות שהיה הכרח למצוא עבורן שטח אחר. ובהתחשב עם מצבם נקבע השטח כמעט על יד מעברת רחובות, ולולא הסתה של גורמים מבחוץ, לא היה מתפרץ הריב, וסימן לכך שלאחר שהתחילו להקים את הצריפים הפיניים בכפר הנטוש בקוביבה, שכחה הסערה לגמרי. אין לנו כל ספק ששנאתו העיוורת של מר שבתאי לכל מה שנקרא "מנגנון" וחוסר החוש המציאותי והמעשי, וכן חוסר ידיעות של גורמים אובייקטיביים בשטח תכנון ובנין, העבירו אותו על דעתו".

על פי דו"ח מתאריך 31.12.1952 התגוררו במעברת רחובות 420 משפחות ו-20 בודדים.

בתחילת שנת 1957 נמנו עדיין במעברת רחובות על שלושת מחנותיה (ב', ג', ד') מעל 300 משפחות, שכללו כ- 1,120 נפש. מצבם הסוציאלי הבלתי שפיר של תושבי המעברה הצביע על 70% תלויים בסידור עבודה יומי של לשכת העבודה, 20% הינם מקרים סוציאליים ו-10% מסודרים בעבודה קבועה. יצחק יעקבי פרסם בתאריך 13.1.1957 כתבה בעיתון "דבר" תחת הכותרת "שמונה שנים במעברה", ובה הוא מצביע על מצבה העגום של המעברה כאשר עיריית רחובות, שבאחריותה נמצאת המעברה, איננה עושה כמעט דבר לרווחת התושבים, וכל זאת כאשר "המרחק הגיאוגרפי בין מעברת רחובות ורחובות העיר אינו רב". מדובר בעניינים פעוטים שאינם דורשים תקציבי עתק כגון: בכל שלושת המחנות יש 7 מנורות נפט ציבוריות. בסכום מזערי ניתן להכפיל או לשלש את כמות מנורות הנפט במעברה. ניתן להתקין גנרטור קטן שיספק חשמל למקומות הציבוריים וכו'. התושבים מתלוננים כי ראש העיר הקודם (בן-ציון הורביץ) לא זיכה אותם אף לא בביקור אחד וגם זה החדש (יצחק כ"ץ) עדיין לא ביקר במקום. רמת המורים ירודה מאוד ובעת העדר מורה לעיתים תכופות: "הילדים מופקרים לרחוב ולפסי הרכבת". יעקבי מסיים את כתבתו במלים: לא נוכל לסדר את חיינו – כל עוד אלה מצפים מאז קום המדינה לקורת גג צנועה, אך ממשית. על אף הקושי, חייבים כל הגורמים להתאזר לפתרון בעייתם – בעייתנו. אל יחול "חוק ההתיישנות" על המעברות".

מעברת זרנוגה

נראה כי משרד הפנים נעזר בכפר זרנוגה להעברת ציוד למעברת זרנוגה. במכתב ממנהל מעברת זרנוגה ב', חיים וינגרטן, אל המחלקה ליישובי עולים במשרד הפנים, בתאריך 21.11.1952, מאשר וינגרטן קבלת פריטי עזרה ראשונה בסכום של 71.80 ל"י מאת ועד

⁸ יוסף שפרינצק היה ממלא מקומו של הנשיא חיים ויצמן עקב מחלתו.

הכפר זרנוגה.⁹ על פי דו"ח על האוכלוסייה והמבנים במעברות מתאריך 31.12.1952 עולה כי במעברת זרנוגה ב' התגוררו 360 משפחות ו-53 בודדים. נראה כי בשלב מסוים עברו מנהלי ופקידי המעברות לפעול תחת עמידר. בתאריך 17.8.1954 הורה קצין המחוז במשרד הפנים לוועד הכפר זרנוגה להעביר לידי מנהל המעברה מעמידר, חיים וינגרטן, ציוד לכיבוי אש, ציוד עזרה ראשונה ומנורות לוקס.

מעברת זרנוגה ב' "זכתה" לפרסום אשר מאפשר לנו הצצה לחיי היומיום במעברה. בתאריך 7.11.1954 פרסם פנחס חייקס מאמר שכותרתו: "מחקר על מצב הנוער במעברת זרנוגה ב'". בפתיח מביא חייקס סקירה קצרה על המעברה בה הוא מתאר את המעברה "שקועה בים של פרדסים ומשקים חקלאיים". הוא מציין כי בשנתיים הראשונות היא היתה מעברת אהלים, ולאחר השיטפונות בחורף 51-1952 הוחלפו האהלים בצריפים. הקמת המעברה נעשתה על ידי הצבא, בהמשך היא עברה לאחריות הסוכנות היהודית "ועתה שייכת לחברת "עמידר" כרוב המעברות בארץ". בעת כתיבת המאמר היו במעברה 460 משפחות שכללו 2,193 נפשות, מתוכן כ-600 ילדים עד גיל 12 שנה, ו-350 ילדים מגיל 12 עד גיל 18 שנה. נתון נוסף שמספק לנו חייקס הוא לגבי קצב יציאת המשפחות מהמעברה בחלוקה לפי "הגלויות" ובין השנים 1952-1954. 50 משפחות אשכנזיות מתוך 70 יצאו מהמעברה לשיכונים עולים ומושבי עובדים. 70 משפחות תימניות מתוך 120 יצאו לשיכונים עולים ומושבי עובדים. 20 משפחות עירקיות מתוך 270 יצאו מהמעברה, מתוכן 10 משפחות עברו למעברות אחרות. חייקס מתאר מציאות עגומה במעברה: "רוב הצריפים מוזנחים וירודים, חלק ניכר מאנשי המעברה זקוקים לסיוע מתמיד של לשכת הסעד. רבים הם המקרים שהדאגה לפרנסת המשפחה נופלת על הילדים בגיל 13 – 15". על מקומות הבילוי במעברה מספר חייקס: "יש השתתפות רצינית ומדאיגה בשני בתי הקפה הקיימים במעברה, ושהם מקור הרע לא רק למבוגרים אלא גם לנוער. משחק הקלפים הוא נפוץ מאוד ובמשחקים הנמשכים עד אחרי חצות, לא מעטים הם האנשים המפסידים בערב אחד את כל משכורתם של חודש ימים וגם יותר. כשמנהל המעברה פנה למשטרה בעזרה לעקור את הנגע הזה, התשובה היתה שאין כל חוק האוסר משחק קלפים... הנוער שאינו מעיז עדיין להכנס לבתי הקפה, מסתובב בחוץ, מציץ דרך החלונות ומחכה בציפיה שיגדל, שיוכל גם הוא להכנס לחברה הזאת". הילדים בגילאים בין 14 ל-18 שנה אינם הולכים לבית הספר ומחפשים עבודה באמצעות שתי לשכות עבודה: הלשכה של הנוער העובד והלשכה של העובד הדתי (זמן מה אחר כך מוזגו שתי הלשכות ללשכת עבודה אחת ממשלתית). באמצעות שתי לשכות אלו מוצאים הנערים עבודות שבעיקרן הן עונתיות כגון: תלישת בוטנים, בציר, מסיק זיתים, איסוף כותנה וכו'. בחודשי הקיץ מרביתם מחוסרי עבודה. חלק גדול של בנות יוצאות תימן עובדות במשק בית, לעומתן בנות יוצאות עירק מחפשות עבודות קלות ונוחות יותר. "ישנם נערים בני 14 המוכרים את עיתוני הערב בתחנה המרכזית ברחובות. הם עוזבים כל יום את בית הספר בשעה 11 שיספיקו לקבל את ה"מעריב" ולחלקו, דבר המכניס להם לירה אחת כל יום". חייקס מנסה לסכם את המצב בבית הספר: "אם לסכם את המצב בביה"ס, צריך להאמר: אם הנוגע לגילים הצעירים בבית הספר במעברה, מניח את הדעת, בנוגע לנוער העובר את גיל 13, המצב הוא אינו בסדר לגמרי. רבים התלמידים הבאים לביה"ס ביום ובשעה שהם פטורים מעול ההורים, מחובת העזרה בבית – הבנות, ו"מדאגות הפרנסה" – הבנים. בנוגע למורים: מורים רבים, השכלתם נמוכה, ודלה, הכשרתם מצומצמת, והעיקר – חסרים הם להט פנימי והכרת הייעוד שבעבודתם. מכאן בריחה ממקום העבודה לאחר "סיום שעות העבודה". ועל התוכנית: ספורט, שירה ולימוד טבע, אינם עומדים על הרמה הדרושה. גם בכיתות הגבוהות ביותר אינם לומדים את דרכי ההתיישבות בארץ

⁹ חיים וינגרטן תושב הכפר זרנוגה, עלה ממחנה העקורים פוקינג בגרמניה בתאריך 12/1948 והתישב באחד מבתי הכפר זרנוגה. חיים וינגרטן ומשפחתו התגוררו בכפר זרנוגה עד שנת 1957, עת עברו לגור ברחובות. וינגרטן אף נמנה על מקימי בית הכנסת "אהלי תורה" ברחוב אחד העם. וינגרטן ניהל את מעברת זרנוגה ב' מטעם הסוכנות היהודית, מחלקת הקליטה אגף המחנות ואח"כ מטעם עמידר.

וצורותיה. אני חושב שזה לא יתכן שנער במעברת זרנוגה ב' לא יבין את צורת החיים בגבעת ברנר, לא ידע את ערכיה התרבותיים, לא יבקר בקבוצת שילר וילמד את חלקה בישוב הארץ".

נראה שעיריית רחובות בכל זאת הקצתה מעט כסף לפעילות תרבותית במעברות. מתוך פרוטוקול העירייה מתאריך 2.2.1956 עולה כי העירייה הקצתה סכום של 100 ל"י באופן חד-פעמי לציוד ולריהוט המועדון של מעברת זרנוגה. כמו כן עיריית רחובות מימנה את ארגוני הנשים שהפעילו גני ילדים במעברות רחובות, רמה, וזרנוגה.¹⁰

מעברת רמה

בתאריך 2.5.1951 נשלח מכתב מהאגף לשלטון עצמי המחלקה ליישובי עולים במשרד הפנים אל עיריית רחובות. במכתב נאמר, כי החל מתאריך האחד ביוני שנה זו על עיריית רחובות לקבל את האחריות על השירותים המוניציפליים לתושבי מחנה "רמה", כמו ליתר אזרחי המקום, ולשלבם במעגל המסים. אך הנחיות לחוד ומעשים בשטח לחוד. רק בחודש דצמבר 1951, לאחר התערבות משרד הפנים, ניתנה ההוראה לפנות אשפה מהמעברה על ידי הרכב של עיריית רחובות. גם בעיות מים היו מנת תושבי מעברת "רמה". בדיונים בין משרד הפנים, הסוכנות היהודית ועיריית רחובות עלתה הבעיה של חוסר בחיבור של צינור מים מרשת המים העירונית. הסוכנות היהודית התנערה מאחריותה בנושא באומרה כי על העירייה לספק שירותים אלה. בהיות המעברה סמוכה למושב ביל"ו, הוצע לתושבי המעברה להתחבר לרשת של המושב ולשלם להם עבור המים. על פי דו"ח מתאריך 31.12.1952 במעברת "הרמה" התגוררו 182 משפחות ו-25 בודדים. על פי מפקד של המבנים והמשפחות במעברות שנערך בתאריך 15.11.1953 עולה כי במעברת "הרמה" נותרו 50 בדונים המאכלסים 38 משפחות ו-15 בודדים.

תרבות

המרכז לתרבות ולהסברה של ההסתדרות יחד עם הסוכנות היהודית ומשרד החינוך והתרבות הקימו יחד גוף בשם תל"ם – תיאטרונים למעברות. בדו"ח לתקופת ינואר – ספטמבר 1953 שפורסם על ידי תל"ם מצוין כי הם קיימו הצגה אחת בשם "העיר הזאת" של תיאטרון "האהל" בבית העם ברחובות לתושבי המעברות ברחובות. במודעה שהתפרסמה באחד העיתונים מודיעה תל"ם על הצגות לעולים שיתקיימו בחודש דצמבר 1953. בגוף המודעה מצוין כי "בתאריך 29.12.1953 יום שלישי ב-8 בערב באולם "בית העם" ברחובות תתקיים הצגה של "הבימה" - "היהודי הנצחי". ההצגה מיועדת ליושבי מעברות רחובות, זרנוגה, כפר יבנה. וכן ליישובי עולים באזורי מועצות גן-רווה, ברנר, גזר, באר-יעקב ונס-ציונה".

סוף דבר

לאור כל הנאמר לעיל, עם כל הבעיות האובייקטיביות בפניהן עמד הממסד, נראה כי תנאי החיים של תושבי המעברות לא היו מהמשופרים, בלשון המעטה. החיים "בסיר הלחץ" של המעברה ביחד עם קשיי הפרנסה היו קשים ומרבית התושבים עשו מאמצים לצאת מהמעברות, אם להתיישבות חקלאית ואם לחיי עיר. על פי הדוחות התקופתיים שהתפרסמו על ידי הסוכנות היהודית, החל מאמצע שנות החמישים החלה אוכלוסיית המעברות להצטמצם. בתאריך 2.11.1964 התפרסמה כתבה בעיתון "הצופה" תחת הכותרת "חוסלו המעברות ברחובות": "על תכנית בקנה מידה נרחב לשפור צורתה החיצונית של רחובות, מסר בשבוע שעבר ראש העיר מר יצחק כ"ץ. בהתאם לתוכנית זו נסללו לאחרונה עשרה רחובות חדשים... מסיכום ארעי מסתבר, שלמעלה משמונה מאות יחידות דיור הושלמו השנה בשכונים חדשים

¹⁰ ארגון הפועלות – המזרחי, מחלקת הגנים של הציונים הכלליים, ארגון נשי אגודת-ישראל.

בעיר. בשכונות זרנוגה וקוביבה, נבנו שכונים חדשים אליהם הועברו אחרוני דיירי הצריפים במקומות אלו, ובכך חוסלו המעברות של רחובות".¹¹

---

¹¹ כתבה דומה התפרסמה יומיים לאחר מכן גם בעיתון "מעריב" אך תחת הכותר "רחובות פתחה במיבצע לשיפור מראה העיר".